

การเมืองแห่งความหวัง: ชาวบ้านผู้ประกอบการทางการเมือง ชาวบ้านผู้ตื่นตัว และชนวนการเมือง

การอธิบาย “การเมือง” ในโลกทัศน์ของชาวบ้าน ที่มีมุมมองว่าตกอยู่ภายใต้วาทกรรม โง่ จน เจ็บ และไม่สามารถคิดเชิงนามธรรมได้ ผู้ศึกษาใช้แนวคิดเรื่อง “การเมืองในชีวิตประจำวันและพื้นที่การเมือง” เป็นแกนหลักในการอธิบาย ข้อค้นพบจากการศึกษาพบว่า การเมืองของชาวบ้านไม่สอดคล้องกับความเข้าใจทั่วไปของคนในสังคมที่ตกอยู่กับมายาคติข้างต้น ชาวบ้านได้สร้างชีวิตทางการเมืองผ่านความสัมพันธ์ต่าง ๆ อย่างซับซ้อน และเชื่อมโยงกับการเมืองระดับชาติ การเมืองท้องถิ่น และการเมืองในชีวิตประจำวันหลายระดับ อีกทั้งยังสร้างกลยุทธ์และกลไกเชิงสถาบันแบบใหม่ ที่มีฐานจากกฎเกณฑ์ทางสังคมแบบเดิม รวมถึงข้อตกลงใหม่ ๆ ที่เรียกว่า “ธรรมาภิบาลท้องถิ่น” จากล่างขึ้นบน เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์กับรัฐ ซึ่งเคยผูกขาดการนิยามการเมือง ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการสร้างความหมายของ “การเมือง” จากเบื้องล่างผ่านการเคลื่อนไหวภาคประชาชนไปสู่การเมืองแบบทางการ ภายใต้บริบทของการกระจายอำนาจและการเลือกตั้ง ลักษณะดังกล่าวสะท้อนว่า ชาวบ้านมีความคิดทางการเมืองที่ซับซ้อน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของข้อค้นพบจากการศึกษา ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นโลกทัศน์ทางการเมืองของชาวบ้าน ที่ถักทอความสัมพันธ์กับภาคส่วนต่าง ๆ อย่างอิสระ

การก่อตัวขึ้นมาของคนกลุ่มใหม่ที่ตื่นตัวทางการเมือง ซึ่งได้แสดงบทบาทเป็นผู้กระทำการทางการเมือง จนสามารถพัฒนาตัวเองกลายเป็นผู้ประกอบการทางการเมืองในที่สุด คนกลุ่มใหม่นี้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน แม้บางส่วนอาจจะอยู่ในฐานะผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคงตกอยู่ในสภาพลูกจ้างคน เพราะขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระบบตลาดที่พวกเขาไร้อำนาจควบคุมและส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง

คนกลุ่มนี้เติบโตขึ้นมาภายใต้บริบทของพื้นที่ทางการเมืองในสังคมภาคเหนือช่วงหลังจากปี พ.ศ. 2540 ซึ่งมีจุดปะทะหลักบนพื้นฐานของวาทกรรมการพัฒนาและการช่วงชิงความหมายที่แตกต่างและขัดแย้งกันด้านการถือครองที่ดินระหว่างรัฐและชาวบ้าน แม้การตื่นตัวทางการเมืองของชาวบ้านจะเริ่มจากการลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวดังกล่าว แต่ก็ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใดจากความขัดแย้งเฉพาะหน้าเท่านั้น เพราะพวกเขาได้ค่อย ๆ บ่มเพาะประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวมาอย่างยาวนาน เริ่มจากการสะสมประสบการณ์ตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ด้วยการเข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ ที่เรียกร้องความเป็นธรรมในการเช่า ในระยะแรกอาจได้รับอิทธิพลทางความคิดเชิงนามธรรมของพรรคคอมมิวนิสต์อยู่บ้าง แต่ต่อมาก็หันมาให้ความสำคัญกับการต่อสู้และต่อรองกับรัฐในประเด็นรูปธรรมที่ยึดโยงอยู่กับปัญหาจริงในพื้นที่มากขึ้น และค่อย ๆ ผลักดันปัญหารูปธรรมเหล่านั้นให้กลายเป็นพื้นที่ทางการเมืองที่ขยายตัวออกไปข้ามท้องถิ่น (ชัยพงษ์ สำเนียง 2566)

การเคลื่อนไหวเช่นนี้เองได้ช่วยหล่อหลอมประสบการณ์ให้ชาวบ้านเริ่มหันมามองตนเองในฐานะเป็นผู้กระทำการทางการเมืองที่มีความเป็นตัวของตัวเองและมีอิสระทางความคิดมากขึ้น

พร้อมทั้งแสวงหาพื้นที่การเมืองทางเลือกอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เริ่มต้นด้วยการขยายเครือข่ายของตนเองและประสานกับเครือข่ายภายนอกทั้งนักพัฒนาเอกชน (NGOs) และนักวิชาการ ซึ่งเปิดให้พื้นที่ทางการเมืองกลายเป็นพื้นที่ของผสมผสานความรู้จากภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อยกระดับการเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาาร่วมในพื้นที่ที่กว้างขวางมากขึ้น

หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 พื้นที่ทางการเมืองได้เปิดกว้างขึ้น และไม่ได้เป็นเพียงจุดตัดของการต่อสู้และต่อรองกับรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ของการผสมผสานกระบวนการเรียนรู้จากการประสานกับเครือข่ายต่าง ๆ ภายนอก พื้นที่ทางการเมืองของชาวบ้านก็ได้ขยายวงออกไปอีก ผ่านการเลือกตั้งทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น ซึ่งช่วยบูรณาการให้เครือข่ายชาวบ้านหันมาสนใจการเมืองจากการเลือกตั้งในระดับชาติมากขึ้น ในฐานะพื้นที่เรียนรู้ใหม่เพิ่มเติมจากเดิมที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นเท่านั้น ด้วยความสนใจพื้นที่ทางการเมืองของการเลือกตั้งนี้เอง ชาวบ้านที่ตื่นตัวกลุ่มต่าง ๆ จึงหันมาเน้นจุดเปลี่ยนเชิงยุทธศาสตร์ด้วยการสร้างเครือข่ายแนวนอน ผ่านการประสานเครือข่ายระหว่างกลุ่มเกษตรกรด้วยกันเอง เพื่อเสริมสร้างพลังในการต่อรอง แทนการพึ่งพาเครือข่ายแนวตั้งอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะชาวบ้านต้องการต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ แทนที่จะผูกติดอยู่กับความคิดนามธรรมขององค์กรภายนอกเท่านั้น

ในฐานะผู้กระทำการทางการเมืองชาวบ้านกลุ่มใหม่ในชนบทที่ตื่นตัวมีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับชาวบ้านในเศรษฐกิจแบบศีลธรรมที่อาจจะเคยมีอยู่ในอดีต เพราะพวกเขาไม่ได้พยายามหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในระบบตลาดอีกต่อไป ตรงกันข้ามกลับพยายามฉกฉวยและแสวงหาโอกาสในการช่วงชิงความหมายการพัฒนาจากระบบตลาดอย่างเต็มที่ เพื่อความหวังในการบริโภคคุณภาพชีวิตที่ดี เริ่มต้นจากความพยายามเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจที่มีฐานการผลิตและที่มาของรายได้ที่คาบเกี่ยวอยู่ทั้งฐานที่ดินและทุนอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมในรูปของเครือข่าย และทุนความรู้ ด้วยการจัดการอย่างยืดหยุ่นเพื่อกระจายความเสี่ยงที่มาจากพึ่งพาเศรษฐกิจในระบบตลาดมากขึ้น

แต่การมีชีวิตอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งยังคงมีช่องว่างของรายได้และความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ดำรงอยู่ เป็นเงื่อนไขสำคัญในการกดดันให้ชาวบ้านกลุ่มใหม่ในชนบทต้องตื่นตัวขึ้นมาเพื่อที่จะแสดงบทบาททางการเมืองร่วมกัน โดยไม่ได้เคลื่อนไหวเพื่อหวังผลประโยชน์ตอบแทนเฉพาะหน้าเท่านั้น หากยังแสวงหาแนวทางในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะผู้ประกอบการทางการเมือง ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนในความพยายามเข้าไปช่วงชิงตำแหน่งผู้นำทางการเมืองระดับท้องถิ่นได้ในบางระดับ ผ่านกระบวนการเลือกตั้งท้องถิ่นหรือดำรงตำแหน่งผู้นำทางการเมืองระดับต่าง ๆ เพื่อเสริมพลังในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

การยกระดับตนเองจากผู้ตื่นตัวทางการเมืองไปสู่ผู้กระทำการทางการเมืองและกลายเป็นผู้ประกอบการทางการเมืองในที่สุด ชี้ให้เห็นถึงพลังของคนกลุ่มใหม่ในฐานะผู้ประกอบการทาง

เศรษฐกิจ ที่สามารถสะสมประสบการณ์ผ่านการเข้าร่วมเคลื่อนไหวในพื้นที่ทางการเมือง พร้อมกับสร้างพื้นที่ทางการเมืองให้เปิดกว้างออกไปสู่การต่อสู้ในมิติอื่น ๆ อีกด้วย เริ่มต้นจากพื้นที่ที่เป็นจุดตัดของความขัดแย้งและการช่วงชิงความหมายเรื่องที่ดินภายใต้วาทกรรมการพัฒนาขยายไปสู่พื้นที่ของการสร้างเครือข่ายทั้งแนวตั้งและแนวนอน ซึ่งเสริมพลังให้เกิดการผสมผสานกระบวนการเรียนรู้และสร้างทางเลือกใหม่ ๆ ในการต่อรองอย่างอิสระ จนท้ายที่สุดก็รวมการเลือกตั้งระดับต่าง ๆ เข้าไว้ในพื้นที่ทางการเมืองของพวกเขาด้วย หลังจากเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 จากประสบการณ์การเคลื่อนไหวของคนกลุ่มใหม่ในชนบท พื้นที่ทางการเมืองจึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในจุดตัดของความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐเท่านั้น หากยังเป็นพื้นที่ของการต่อสู้สร้างสรรค์และหลากหลายอีกด้วย

ชาวบ้านผู้ตื่นตัว ชวนการเมือง และผู้ประกอบการทางการเมือง

การศึกษาลักษณะทางการเมืองของชาวบ้านในชนบทหรือชาวนาในสังคมไทยมีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ในระยะแรก ๆ จะให้ความสำคัญกับบทบาทในด้านของความรุนแรง โดยเฉพาะการกบฏต่อรัฐ เพื่อต่อต้านการบุกรุกที่ดินหรือเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บภาษี (Tej 1977) ซึ่งผู้นำจะอ้างฐานะเป็นผู้วิเศษ มีคาถาอาคม จากการสั่งสมบุญญาบารมี (charisma) จนเป็นที่เคารพนับถือในหมู่บ้าน และกลายเป็นผู้นำชาวบ้านในช่วงวิกฤติ (ทานาเบ 2555: 80-81) นอกจากนั้นยังใช้ความคิดด้านศีลธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรม เรื่อง “ตนบุญ” ในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ หรือเป็นอาญาบารมีอีกแบบหนึ่งในการสร้างขบวนการเคลื่อนไหว ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในท้องถิ่นมีพลังบางอย่างที่จะก่อตัวขึ้นในช่วงวิกฤติของสังคม ผ่านผู้นำที่มีบุญญาบารมีเพื่อปิดเป้าผู้คนให้พ้นจากยุคเข็ญ โดยอาจารย์เรียกว่าอำนาจท้องถิ่นที่แฝงฝังอยู่ในสังคมชาวนา (Turton 1991)

ส่วนกบฏชาวนาในสังคมอื่น ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักจะอธิบายด้วยแนวความคิดของ James Scot เรื่องเศรษฐกิจแบบศีลธรรม (moral economy) ของชาวนา ในหนังสือเล่มแรกของเขาที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมของการยังชีพ ทั้งนี้ชาวนาคาดหวังว่ารัฐจะปกครองตามหลักจริยธรรมดังกล่าว แต่ในบริบทของการปกครองแบบอาณานิคม รัฐกลับไม่สนใจจิตใจและจริยธรรมของชาวนา และแสวงหาประโยชน์จากพวกเขาเกินกว่าความสามารถในการยังชีพ ชาวนาจึงรู้สึกผิดหวังและต้องลุกขึ้นก่อกบฏต่อต้านรัฐอาณานิคมเหล่านั้น (Scott 1976)

แต่ในระยะต่อมาการศึกษาลักษณะทางการเมืองของชาวนาทั่ว ๆ ไปจะหันมาให้ความสำคัญกับการต่อสู้ในชีวิตประจำวันมากขึ้น เริ่มจากข้อถกเถียงของ James Scott ในหนังสือเล่มที่สองของเขา ที่มองว่าการต่อสู้ดังกล่าวเป็นเสมือนอาวุธของผู้อ่อนแอ (weapon of the weak) ซึ่งหมายถึงการต่อต้านอำนาจเล็ก ๆ น้อย ๆ ในชีวิตประจำวันอย่างไม่เปิดเผย โดยอาศัยการต่อสู้เชิงภาษาและสัญลักษณ์ด้วยลักษณะซ่อนเร้นต่าง ๆ (hidden transcript)

อาทิเช่น การลักเล็กขโมยน้อย การลอบวางเพลิง การซุบซิบนินทา การทำงานพอเป็นพิธีหรือ อ้อยอิ่ง และไม่จำเป็นต้องมีแผนการหากแต่เน้นทักษะการเอาตัวรอดของปัจเจกบุคคลในพื้นที่ กึ่งส่วนตัวที่ห่างไกลจากการสอดส่องของผู้มีอำนาจ เพื่อหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับผู้มีอำนาจ ให้ได้มากที่สุด ซึ่งแตกต่างจากการต่อสู้ในรูปแบบของการเคลื่อนไหวขนาดใหญ่ที่มีการนำและการจัดตั้งอย่างเป็นระบบ เพื่อมุ่งเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง อย่างไรก็ตาม การดิ้นรนขัดขืนเล็ก ๆ น้อย ๆ ดังกล่าวอาจเป็นพื้นฐาน (infrapolitics) กับการต่อสู้แบบเปิดต่อมาก็ได้ (Scott 1985)

หลังจากนั้นการศึกษาลักษณะทางการเมืองของชาวนาจะถูกนำมาเชื่อมโยงกับการศึกษา ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (new social movement) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันทางการเมืองของภาคประชาชน ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวของภาค ประชาสังคม และแตกต่างจากขบวนการปฏิวัติในสมัยก่อน ตรงที่ไม่ได้มีจุดหมายที่จะยึดกุมอำนาจ รัฐ แต่ต้องการกำหนดชีวิตของตนเอง โดยไม่จำเป็นต้องผ่านรัฐ และเปลี่ยนมาผลักดันสังคมให้ เป็นไปตามอุดมการณ์ที่ยึดมั่น ซึ่งมีจุดเน้นร่วมกันอยู่ที่วัฒนธรรมต่อต้านขัดขืน ประเด็นสำคัญ ที่มีการเคลื่อนไหว อาทิเช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม การคัดค้านโลกาภิวัตน์ ตลอดจนการต่อสู้เพื่อ สิทธิในวิถีชีวิตตัวตนของกลุ่มชน เป็นต้น (ไซริตน์ เจริญสินโอฬาร 2545)

การเคลื่อนไหวของคนกลุ่มในชนบทดังกล่าวมีนักวิชาการบางส่วนตั้งข้อสังเกตว่า มักจะ เชื่อมโยงกับการเมืองภาคประชาชนอื่น ๆ ที่รวมกันเรียกว่าภาคประชาสังคม ซึ่งเคลื่อนไหวเพื่อ ลดฐานะครอบงำของรัฐ รวมทั้งเพื่อโอนอำนาจบางส่วนมาให้ประชาชนใช้ดูแลชีวิตตนเอง โดยตรง ในฐานะที่เป็นปฏิกริยาตอบโต้การใช้อำนาจของรัฐเพื่อถ่วงดุลอิทธิพลการครอบงำของ ระบบตลาดเสรี การเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนเช่นนี้สามารถจำแนกออกมาได้ 4 ทิศทางด้วยกัน ได้แก่ 1) การเคลื่อนไหวร้องทุกข์ หรือเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหาที่ไม่ได้รับการ เหลียวแล 2) การเคลื่อนไหวที่มุ่งตรวจสอบกระบวนการใช้อำนาจรัฐ 3) การประท้วงอำนาจ รัฐและเรียกร้องให้ถ่ายโอนอำนาจที่รัฐเคยมีมาเป็นของประชาชน 4) การร่วมมือเชิงวิพากษ์กับ รัฐ หรือความผูกพันในทางสร้างสรรค์เพื่อเบียดแย่งพื้นที่ในกระบวนการใช้อำนาจมาเป็นของ ประชาสังคม (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล 2548)

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของการหันมาให้ความสำคัญ กับการเมืองภาคประชาชน ในระยะแรก ๆ องค์กรพัฒนาเอกชนหรือเอ็นจีโอมีบทบาทนำในการ สร้างดุลยภาพระหว่างรัฐกับสังคมเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจากผลกระทบของการพัฒนา ของรัฐ และกระตุ้นให้ชาวบ้านโดยเฉพาะในชนบทลุกขึ้นเคลื่อนไหวผลักดันการปรับนโยบายรัฐ ได้บางส่วน ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านเริ่มมีส่วนร่วมในทางการเมืองมากขึ้น (Shigetomi 2006) แม้ว่าเอ็นจีโอเป็นเหมือนตำรวจดับเพลิงของทุนนิยม ด้วยการเข้าไปแก้ไขปัญหาเป็นจุด ๆ แต่ นักวิชาการบางคนก็มองว่ามีทิศทางการพัฒนาไปสู่การคิดที่เป็นระบบมากขึ้น (Tilly and Wood 2012)

ในระยะหลัง ๆ ความร่วมมือระหว่างองค์กรภาคประชาชนกับเอ็นจีโอนั้นก็มักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่กล้าแตะต้องโครงสร้างที่เป็นอยู่ อีกทั้งยังมีส่วนไปลดทอนความเป็นการเมืองของขบวนการภาคประชาชน โดยละเลยการพูดถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง (Somchai 2002) ซึ่งชานาบางกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มไร่ที่ดินทำกินคัดค้าน เพราะไม่เชื่อว่าจะเป็นทิศทางการเคลื่อนไหวที่ถูกต้อง (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล 2548: 163 - 164)

ต่อมาการศึกษาความเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนชนบทจึงค่อย ๆ พยายามถอยห่างออกจากจุดเน้นทั้งสองด้าน ทั้งในด้านของการกบฏต่อต้านรัฐอย่างรุนแรง และด้านการสร้างคุณภาพระหว่างรัฐกับภาคประชาสังคม แนวทางหนึ่งเสนอให้มองการเมืองของคนชนบทว่าเป็นการต่อสู้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งแตกต่างจากการเมืองทางการเมือง (official politics) และการเมืองของการผลักดันนโยบาย (advocacy politics) ของภาคประชาสังคม ด้วยการต่อยอดมาจากการต่อต้านอำนาจเล็ก ๆ น้อย ๆ ในชีวิตประจำวันอย่างไม่เปิดเผยของ Scott (1985) แต่หันมาเพิ่มความสำคัญให้กับการต่อสู้ของชาวบ้านในการช่วงชิงคุณค่าและกฎเกณฑ์ของท้องถิ่นเกี่ยวกับอำนาจในการผลิตและจัดสรรทรัพยากรในพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ โดยไม่ได้จัดตั้งเป็นองค์กรอย่างเป็นทางการ (Kerkvliet 2009: 232)

อีกแนวทางหนึ่งก็เสนอให้แยกการเมืองของชาวบ้านออกจากการเมืองในภาคประชาสังคมเช่นเดียวกัน ด้วยการจำแนกสังคมออกเป็น 2 แบบคือ สังคมประชา (civil society) และสังคมการเมือง (political society) พร้อมกับถกเถียงว่า การเมืองชาวบ้านในปัจจุบันเกี่ยวข้องกับสังคมการเมืองมากกว่า สังคมประชา ซึ่งถูกผนวกเข้าไปอยู่ภายใต้อำนาจนำของทุนนิยมโลกแล้วจึงยากที่ชาวบ้านจะต่อรองได้ ขณะที่สังคมการเมืองเป็นพื้นที่ในการจัดการขององค์กรนอกทุนนิยมอย่างเช่นรัฐ ซึ่งไม่ได้มองพลเมืองในแง่ของสิทธิ แต่จะกำกับนโยบายและดูแลคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกันไปในลักษณะข้อยกเว้น ซึ่งกดดันให้กลุ่มคนต่าง ๆ ไร้ความมั่นคงในชีวิต และต้องต่อรองผลประโยชน์เฉพาะหน้ากับรัฐตลอดเวลาในภาคที่ไม่เป็นทางการ (Chatterjee 2008: 122)

การมองชาวบ้านการเมืองในกรณีของสังคมไทยก็ได้รับอิทธิพลจากทั้ง Kerkvliet และ Chatterjee ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนในหนังสือเรื่อง *Thailand's Political Peasants: Power in the Modern Rural Economy* ของ Andrew Walker (2012) ซึ่งศึกษาการเมืองของชาวบ้านในหมู่บ้านห่างไกลจากศูนย์กลาง และเสนอข้อถกเถียงว่า ชาวนามีแรงบันดาลใจทางการเมืองแบบใหม่หรือแรงปรารถนาทางการเมืองด้วยการเข้าสู่การเมืองผ่านปฏิสัมพันธ์เชิงบวกกับรัฐสมัยใหม่ เพื่อเชื่อมโยงกับอำนาจรัฐแทนที่จะหลีกเลี่ยงหรือต่อต้านรัฐ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยการตั้งรับหรือรอคอยความช่วยเหลือเท่านั้น แต่พยายามต่อรองทางการเมืองเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดจากโครงการต่าง ๆ ของรัฐ บนพื้นฐานของคุณค่าและความหมายของท้องถิ่น แทนที่จะถูกรัฐและตลาดกำกับและควบคุมฝ่ายเดียว

อย่างไรก็ตาม การมองชานาการเมืองดังกล่าวยังจำกัดอยู่ในมุมมองเชิงเดี่ยว ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้ในชีวิตประจำวันของ Kerkvliet ก็ดี หรือการต่อรองในสังคมการเมืองของ Chatterjee ก็ดี เพราะต่างก็เน้นบทบาทเฉพาะการเมืองภาคที่ไม่เป็นทางการเท่านั้น ขณะที่การศึกษานี้พยายามถกเถียงว่า ชานาการเมืองสามารถแสดงบทบาททางการเมืองเชิงซ้อนในหลายภาคส่วนไปได้พร้อม ๆ กัน ทั้งภาคไม่เป็นทางการ ภาคประชาสังคม และภาคทางการ เพราะพวกเขาเริ่มตื่นตัวขึ้นมาจากความขัดแย้งในการเข้าถึงที่ดิน ซึ่งเป็นผลกระทบจากนโยบายปฏิรูปที่ดินของรัฐที่มุ่งให้ตลาดขับเคลื่อน ผ่านโครงการออกโฉนดที่ดินที่เน้นกรรมสิทธิ์เอกชน ขณะที่ชาวบ้านต้องการจัดการที่ดินด้วยการถือครองร่วมกัน นอกจากนี้ชานาการเมืองเหล่านี้ส่วนหนึ่งยังได้สะสมประสบการณ์จากการเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ซึ่งช่วยหล่อหลอมให้พวกเขาสามารถพัฒนาไปเป็นผู้ประกอบการทางการเมืองได้ในที่สุด ผ่านการสะสมประสบการณ์จากการเคลื่อนไหวลักษณะอื่น ๆ เพิ่มเติมในช่วงต่อ ๆ มา ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบในงานศึกษาในสังคมไทยส่วนหนึ่ง ที่ช่วยชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเบื้องต้นของชานาการเมืองในการพัฒนาไปเป็นผู้ประกอบการทางการเมือง

เริ่มจากงานศึกษาของ Tyrell Caroline Haberkorn (2007) เรื่อง *States of transgression: politics, violence, and agrarian transformation in Northern Thailand* ที่พยายามถกเถียงว่า การเคลื่อนไหวทางของชานาผ่านสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยเป็นปฏิบัติการทางการเมืองของการต่อรองกับรัฐด้วยกลยุทธ์ที่หลากหลาย ทั้งการชุมนุมประท้วง และการเรียกร้องให้รัฐปฏิบัติตามกฎหมาย ซึ่งคาบเกี่ยวกับภาคทางการด้วยในฐานะที่เป็นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างชาวบ้านกับรัฐ แทนที่ชาวบ้านจะเป็นผู้ถูกบังคับใช้กฎหมาย พวกเขากลับต่อสู้เพื่อให้รัฐต้องบังคับใช้กฎหมายเพื่อประโยชน์ต่อชาวบ้านอย่างจริงจัง

ขณะที่การมองชานาการเมืองในมุมมองเชิงเดียวมักจะสนใจเฉพาะชานาเพียงบางกลุ่มเท่านั้น แต่ภายใต้บริบทของการปรับโครงสร้างชนบทในปัจจุบันที่เศรษฐกิจชนบทมีลักษณะผสมผสาน ทั้ง เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบริการ ได้ผลักดันให้เกิดคนกลุ่มใหม่ ๆ ในชนบทอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น “คนชั้นกลางในชนบท” (นิริ เอียวศรีวงศ์ 2554) “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (cosmopolitan villagers) (Keyes 2010) “ชาวนารายได้ปานกลาง” (middle-income peasant) (Walker 2012) “ชานาที่ยืดหยุ่น” (flexible peasants) (ยศ สันตสมบัติ 2546; Yos 2008) และในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ใช้ “ชาวบ้านผู้ประกอบการ” (villagers entrepreneur) กลุ่มคนเหล่านี้ยังตื่นตัว โดยไม่ได้ปฏิบัติการทางการเมืองเพียงเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ในบางกรณียังกระตือรือร้นในการเข้าไปตรวจสอบการทำงานของหน่วยงานรัฐ ที่มักจะฉ้อราษฎร์บังหลวงโครงการก่อสร้างในชนบทบนเงื่อนไขของความหวังที่จะเห็นสังคมทันสมัยในอนาคต ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านก็สามารถสร้างความคิดเชิงนามธรรมในระยะยาวได้ด้วย (Vandergeest 1993)

กลุ่มคนในชุมชนท้องถิ่นที่ก่อตัวขึ้นมาใหม่ ๆ เหล่านี้บางส่วนยังพยายามสร้างความหวังใหม่ ๆ ขึ้นมาจากมุมมองด้านการบริโภค โดยเฉพาะการบริโภคคุณภาพชีวิตที่ดี ในฐานะที่เป็น การช่วงชิงความหมายการพัฒนา ซึ่งเคยผูกติดอยู่กับด้านการผลิตที่ให้ความสำคัญกับรายได้ เท่านั้น พวกเขาจึงแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับชาวบ้านในเศรษฐกิจแบบศีลธรรมที่อาจจะเคยมีอยู่ในอดีต เพราะพวกเขาไม่ได้พยายามหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในระบบตลาดอีกต่อไป ตรงกันข้าม กลับพยายามฉกฉวยและแสวงหาโอกาสจากตลาดอย่างเต็มที่ ด้วยการปรับตัวอย่างหลากหลาย ขณะเดียวกันก็ตื่นตัวทางการเมือง ด้วยการพยายามเข้าไปต่อรองกับรัฐในลักษณะต่าง ๆ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2558)

คนเหล่านี้บางกลุ่มก็สามารถช่วงชิงโอกาสในการสะสมทุนจนขยายทุนทางธุรกิจและสร้างเครือข่าย เพื่อเข้ามามีบทบาททางการเมืองในเวลาต่อมา ดังกรณีศึกษาในงานของนิตี ภาวิครพันธุ์ (Niti 2003) ที่ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มนักธุรกิจในชนบทสามารถสร้างเครือข่าย บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเพื่อนและเครือข่ายธุรกิจ ผ่านการเล่าเรียนเรียนด้วยกันเพื่อหนุนช่วยให้พวกเขาเข้าไปเป็นสมาชิกสภาภิบาล ซึ่งแสดงถึงความพยายามที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในภาคทางการเมืองมากขึ้น ผ่านระบบการเลือกตั้งท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการจัดการกับความเสี่ยงต่าง ๆ ด้วยการต่อรองกับนโยบายและการเมืองในระดับสูงขึ้นไปได้

คนในชุมชนท้องถิ่นที่ก่อตัวขึ้นมาใหม่อีกกลุ่มหนึ่ง เช่น กลุ่มชาวบ้านที่เคยไปทำงานต่างประเทศและกลับคืนถิ่น ดังในกรณีศึกษาของพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) พบว่าเมื่อกลุ่มคนเหล่านี้กลับคืนถิ่นแล้วมักจะประกอบอาชีพที่คาบเกี่ยวอยู่กับทั้งภายในและภายนอกภาคการเกษตร เช่น การก่อสร้างและการค้าพร้อม ๆ กับทำการเกษตรควบคู่ไปด้วย ขณะเดียวกันก็อาศัยประสบการณ์ที่ได้รับมาจากต่างแดนเป็นเงื่อนไขในการเพิ่มสถานภาพและบทบาทของพวกตน ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ของพวกตนในฐานะผู้มีทักษะในการติดต่อประสานงานและต่อรองกับหน่วยงานภายนอก เพื่อลงสมัครรับเลือกตั้งท้องถิ่นในระดับต่าง ๆ และได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านจนถึงสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล แต่ผู้ที่จจะรักษาตำแหน่งไว้ให้ได้หลายสมัยนั้นจะต้องแสดงให้เห็นว่า พวกตนสามารถตอบสนองความคาดหวังในการบริโภคความเป็นสมัยใหม่ได้ ผ่านความสามารถในการต่อรองกับรัฐและผู้นำท้องถิ่นภายนอกชุมชนเพื่อระดมทรัพยากรเข้ามาในชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการช่วงชิงวาทกรรมการพัฒนาของชาวบ้าน ที่หันมาเน้นความสำคัญของคุณภาพชีวิต ทั้งด้านการผลิตและการดำรงชีวิตให้หลุดพ้นจากภาพลักษณ์ที่ล้าหลัง แทนการยึดติดอยู่กับวาทกรรมการพัฒนาที่ผูกอยู่กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเท่านั้น

นอกจากประสบการณ์การเคลื่อนไหวของคนกลุ่มใหม่ ๆ ในชนบท บนพื้นฐานของความหวังใหม่ ๆ และคุณค่าท้องถิ่นดังที่พบในกรณีศึกษาต่าง ๆ ข้างต้นแล้ว การศึกษาครั้งนี้ยังได้ข้อค้นพบเพิ่มเติมว่า ชาวนาที่เคลื่อนไหวทางการเมืองเชิงซ้อนในหลายภาคส่วนไปได้พร้อม ๆ กันอย่างต่อเนื่องด้วยการเมืองของความหวังระยะยาว และสร้างองค์กรและเครือข่ายได้ใน

ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะเครือข่ายปฏิรูปที่ดิน จนเข้าไปมีบทบาทในการเมืองภาคทางมากขึ้นในองค์กรปกครองท้องถิ่นผ่านการเลือกตั้ง จะสามารถพัฒนาตนเองไปเป็นผู้ประกอบการทางการเมือง ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์กลไกเชิงสถาบันใหม่ ๆ เพื่อผลักดันการเมืองจากเบื้องล่างเชิงรุก เช่น การผลักดันการปฏิรูปที่ดินโดยประชาชน เป็นต้น

สรุป

การตื่นตัวทางการเมืองของชาวบ้านไม่ได้เกิดขึ้นอย่างทันทีทันใดจากความขัดแย้งเฉพาะหน้าเท่านั้น ในกรณีของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาชี้ว่า การตื่นตัวทางการเมืองต้องอาศัยการบ่มเพาะประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวมาอย่างยาวนาน ชาวบ้านส่วนหนึ่งเริ่มสะสมประสบการณ์ตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ด้วยการเข้าร่วมเคลื่อนไหวในนามของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ที่เรียกร้องความเป็นธรรมในการเช่านา ในระยะแรกได้รับอิทธิพลทางความคิดเชิงนามธรรมของพรรคคอมมิวนิสต์ แต่ต่อมาก็หันมาให้ความสำคัญกับการต่อสู้และต่อรองกับรัฐ ในประเด็นรูปธรรมที่ยึดโยงอยู่กับปัญหาจริงในพื้นที่มากขึ้น และค่อย ๆ ผลักดันปัญหารูปธรรมเหล่านั้นให้กลายเป็นพื้นที่ทางการเมืองอย่างเฉพาะเจาะจงของพื้นที่กรณีศึกษา

ประสบการณ์การเคลื่อนไหวเหล่านี้มีส่วนหล่อหลอมให้ชาวบ้านเริ่มหันมามองตนเองในฐานะเป็นผู้กระทำการทางการเมือง ที่มีความเป็นตัวของตัวเองและมีอิสระทางความคิดมากขึ้น พร้อมทั้งแสวงหาพื้นที่การเมืองทางเลือกอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เริ่มต้นด้วยการขยายเครือข่ายของตนเองและประสานกับเครือข่ายภายนอกทั้งนักพัฒนาเอกชน (NGOs) และนักวิชาการ ซึ่งเปิดให้พื้นที่ทางการเมืองกลายเป็นพื้นที่ของการผสมผสานความรู้จากภาคส่วนต่าง ๆ ที่มาช่วยยกระดับการเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาาร่วมในพื้นที่ที่กว้างขวางมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการเข้าร่วมเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาาร่วมกันของชาวบ้านหลายพื้นที่ในภาคเหนือ

เมื่อพื้นที่ทางการเมืองเปิดกว้างขึ้นและไม่ได้เป็นเพียงจุดตัดของการต่อสู้และต่อรองกับรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นพื้นที่ของการผสมผสานกระบวนการเรียนรู้จากการประสานกับเครือข่ายต่าง ๆ ภายนอก หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 พื้นที่ทางการเมืองก็ได้ขยายวงออกไปอีก รวมถึงการเลือกตั้งเอาไว้ด้วยซึ่งช่วยบูรณาการให้เครือข่ายชาวบ้านหันมาสนใจการเมืองจากการเลือกตั้งในระดับชาติมากขึ้น ในฐานะพื้นที่เรียนรู้ใหม่ เพิ่มเติมจากเดิมที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นเท่านั้น ด้วยความสนใจพื้นที่ทางการเมืองของการเลือกตั้งนี้เอง ชาวบ้านที่ตื่นตัวกลุ่มต่าง ๆ จึงหันมาเน้นจุดเปลี่ยนเชิงยุทธศาสตร์ด้วยการสร้างเครือข่ายแนวนอน ผ่านการประสานเครือข่ายระหว่างกลุ่มเกษตรกรด้วยกันเอง เพื่อเสริมสร้างพลังในการต่อรอง แทนการพึ่งพาเครือข่ายแนวตั้งอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะชาวบ้านต้องการต่อสู้กับปัญหาารูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่แทนที่จะผูกติดอยู่กับความคิดนามธรรมขององค์กรภายนอกเท่านั้น

ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่ตื่นตัวและเข้าร่วมในเครือข่ายของการเคลื่อนไหวในฐานะผู้กระทำการทางการเมืองจัดได้ว่าเป็นคนกลุ่มใหม่ในชนบท และแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับชาวบ้านในเศรษฐกิจแบบศีลธรรมที่อาจจะเคยมีอยู่ในอดีต เพราะพวกเขาไม่ได้พยายามหลีกเลี่ยงความเสี่ยงในระบบตลาดอีกต่อไป ตรงกันข้ามกลับพยายามฉกฉวยและแสวงหาโอกาสในการช่วงชิงความหมายการพัฒนาจากระบบตลาดอย่างเต็มที่ เพื่อความหวังในการบริโภคคุณภาพชีวิตที่ดี เริ่มต้นจากความพยายามเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจที่มีฐานการผลิตและที่มาของรายได้ที่คาบเกี่ยวอยู่ที่ฐานที่ดินและทุนอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ในรูปของเครือข่าย และทุนความรู้ ด้วยการจัดการอย่างยืดหยุ่นเพื่อกระจายความเสี่ยงที่มาจาก การพึ่งพาเศรษฐกิจในระบบตลาดมากขึ้น

แม้คนกลุ่มใหม่นี้จะมีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ก็ยังคงตกอยู่ในสภาพลูกผีลูกคน เพราะขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระบบตลาด ที่พวกเขาไร้อำนาจควบคุม และส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะช่องว่างและความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งกดดันให้พวกเขาต้องตื่นตัวขึ้นมา เพื่อที่จะแสดงบทบาททางการเมืองร่วมกันในเครือข่ายเดียวกัน ทั้งนี้พวกเขาไม่ได้เคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์ตอบแทนเฉพาะหน้าเท่านั้น หากยังแสวงหาแนวทางในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในฐานะผู้ประกอบการทางการเมือง จนสามารถเข้าไปช่วงชิงตำแหน่งผู้นำทางการเมืองระดับท้องถิ่นได้ในบางระดับ ผ่านกระบวนการเลือกตั้งท้องถิ่น หรือดำรงตำแหน่งผู้นำทางการเมืองระดับต่าง เพื่อเสริมพลังในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

การยกระดับตนเองจากผู้ตื่นตัวทางการเมืองไปสู่ผู้กระทำการทางการเมืองและกลายเป็นผู้ประกอบการทางการเมืองในที่สุดนั้น ชี้ให้เห็นถึงพลังของคนกลุ่มใหม่ในฐานะผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจ ที่สามารถสะสมประสบการณ์ ผ่านการเข้าร่วมเคลื่อนไหวในพื้นที่ทางการเมือง พร้อมกับสร้างพื้นที่ทางการเมืองให้เปิดกว้างออกไปสู่การต่อสู้ในมิติอื่น ๆ อีกด้วย เริ่มต้นจากพื้นที่ที่เป็นจุดตัดของความขัดแย้งและการช่วงชิงความหมายเรื่องที่ดินภายใต้วาทกรรมการพัฒนา ขยายไปสู่พื้นที่ของการสร้างเครือข่ายทั้งแนวตั้งและแนวนอน ซึ่งเสริมพลังให้เกิดการผสมผสานกระบวนการเรียนรู้และสร้างทางเลือกใหม่ ๆ ในการต่อสู้อย่างอิสระ จนท้ายที่สุดก็รวมการเลือกตั้งระดับต่าง ๆ เข้าไว้ในพื้นที่ทางการเมืองของพวกเขาด้วย หลังจากเข้าร่วมเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 จากประสบการณ์การเคลื่อนไหวของคนกลุ่มใหม่ในชนบท พื้นที่ทางการเมืองจึงไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในจุดตัดของความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐเท่านั้น หากยังเป็นพื้นที่ของการต่อสู้สร้างสรรค์และหลากหลายอีกด้วย

.....

ผู้เขียน

ดร.ชัยพงษ์ ลำเนียง ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์สังคม มหาวิทยาลัยนเรศวร

บรรณานุกรม

- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2566). *การเมือง ความหวัง กับชีวิตประจำวัน การต่อรองของชาวบ้านผู้ประกอบการ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*. กรุงเทพฯ : วิชาสา.
- ทานาเบ ชิเกฮารุ. (2555). *พิธีกรรมและปฏิบัติการ ในสังคมชานาภาคเหนือของประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. (2554). *เบี้ยไผ่ขุ่น*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- พรธรรมาทร ปลั่งศรีเจริญสุข. (2551). *อัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติคืนถิ่นกับการต่อรองการพัฒนาของชาวบ้านในจังหวัดลำปาง* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2548). *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2558). *กำกับกำกับงานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ*. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Chatterjee, Partha. (2008). Peasant cultures of the twenty-first century *Inter-Asia Cultural Studies*, 9(1): 116-126.
- Haberkorn, Tyrell Caroline. (2007). *States of transgression: politics, violence, and agrarian transformation in Northern Thailand* Cornell : Faculty of the Graduate School, Cornell University.
- Kerkvliet, Benedict J. Tria. (2009). Everyday Politics in Peasant Society (and Ours) *The Journal of Peasant Studies* 36 (1): 227-243.
- Keyes, Charles F. (2010). "Cosmopolinta" Villagers and Populist Democracy in Thailand. Paper to be Presented at Conference on *Revisiting Agrarian Transformations in Southeast Asia* May 13-15, 2010 Chiang Mai: Thailand.
- Niti Pawakapan. (2003). Traders, kinsmen and trading counterparts: the rise of local politicians in north-western Thailand *The Australian Journal of Anthropology* 14(3): 365-382.
- Tej Bunnag. (1977). *The Provincial administration of Siam, 1892-1915 : the Ministry of Interior under Prince Damrong Rajanubhab* Kuala Lumpur : Oxford University Press.
- Turton, Andrew. (1991). Invulnerability and local knowledge in Manas Chitakasem and Andrew Turton (eds.) *Thai Constructions of Knowledge* (pp. 155-182). London: School of Oriental and African Studies, University of London.
- Scott, James C. (1976). *The Moral economy of the peasant : rebellion and subsistence in Southeast Asia* New Haven : Yale University Press.
- (1985). *Weapons of the weak : everyday forms of peasant resistance* New Haven : Yale University Press.

- Shigetomi, Shinichi. (2006). "Bringing Non-governmental Actors into the Policy Making Process: the Case of Local Development Policy in Thailand." Discussion Paper No. 69, Institute of Developing Economies, Pasir Panjang, Institute of Southeast Asian Studies.
- Somchai Phatharathananunth. (2002). The Politics of the NGO Movement in Northeast Thailand Popular Movements *Asian Review*, Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- Vandergeest, Peter. (1993). Constructing Thailand: Regulation, Everyday Resistance, and Citizenship *Comparative Studies in Society and History* 1(35): 133-158.
- Tilly, Charles. and Wood, Lesley J. (2012). *Social Movements, 1768-2012* New York: Routledge.
- Walker, Andrew. (2012). *Thailand's political peasants : power in the modern rural economy* Madison, Wis. : University of Wisconsin Press.
- Yos Santasombat. (2008). *Flexible Peasants: Reconceptualizing the Third World's Rural Types. Chiang Mai: Regional Center for Social Science and Sustainable Development* Faculty of Social Science, Chiang Mai University.